

Artur Alliksaare alliteratiivsed arhetüübid

ARNE MERILAI

Artur Alliksaar ahvatleb alata keelefilosoofiale, sest tema luules avaldub eesti keele ülilm võimekus. Mõtteteaduse risoom, mis seda käsitleks, kasvab üle pea. Nagu resümeerib tema rong-see-sõitis-luuletus „Kuhu küll, kuhu küll, uhh!!!”: „Sõrmede ja varvaste, mõtete ja mälestuste hargnemisel ei ole otsa / ega äärt” (Alliksaar 1997: 134).

Millise teooriaga läheneda sellele küllusele? Kas pragmapoeetiliste kõnetegudega? Või fenomenoloogilisel põhimõttel, et keel kõneleb, mitte inimene – inimene kostab talle vaid vastu (Heidegger 1999: 727–728)? Kas autor enne mõtleb, siis ütleb? Või enne ütleb, siis mõtleb – keelemäng ette, mõte järele? Või kõigepealt näeb, siis otsib sõnu? Kas muusika on ennekõike (nagu tahtis Paul Verlaine) või tagantjärele? Minu meelest on autor mõlemas positsioonis korraga, nende vahel välkkiirelt vilkudes: „Kiiri kiirelt kaduva tagant (kirena kiire kiire kiri)” (Alliksaar 1997: 241).

Jätaks sedapuhku filosoofilised targutused soiku ja võtaks ette nende keelepoeetilised eeldused. Mõnele tundub see teema kuiv, mõnel aga paisub rind pidulikust intellektuaalsest emotsioonist. Peas kumiseb tsitaat: „Täna ma tungin su hinge keelutsoonidesse, et puruneks veel / mõni püha ja pidulik piin” („Hetkede surematust”, Alliksaar 1997: 179).

Tahaks tungida Alliksaare **vabavärsi** allikateni, tema poetika alguseni. Ei ole raske ära tunda, et Alliksaar on taassündinud ürglaulik. See on esimene hüpotees. Selle arhetüübi arendusena ehk juba järgmisel astmel on ta ühtlasi regilaulik – see on teine hüpotees. Kuigi teine mõte tundub esmapilgul võõristav – pikk vabavärs ei ole neljajalaline trohheus, rafineeritud kõrgstiil labajalavalts –, ei ole Alliksaare ja regivärsi ühendamine ometi kunstlik liesoon ega lõtv hüperbool.

Väliselt toetavad seda seost märkmed sellest, kuidas Poeet võis mõnel olengul läbi öö peast retsiteerida oma luuletiraade. Sellest pajatas mulle ka Andres Ehin. Või teinekord kohvikus: Alliksaar oli performatiivne mälu-autor nagu rahvalaulik muiste. Rahvaluulet peetakse küll anonüümseks, kuid selle loojatel ja kandjatel olid kõigil nimed. Tiit Hennoste (2023) on kõnelenud ligilähedaselt samast: Alliksaare protsessuaalsest tekstipidamatuses, lausungite suulisusest ja hetkelisusest ning kolmikstruktuuridest. Hennoste järgi – kelle väitega ma muidugi vaidlen – ei toonud Alliksaar luulesse niivõrd seniolematuid väljendusviise, kuivõrd viis käibiva kultuurluule vastavusse iseene oleku ja olemusega: vabastades ennast, vabastas ka luule. Alliksaare olek on aga ürgselt keeleline. Hennoste arutus viitas ka sellele, kuidas pikad raamatupõuas vangiaastad aitasid suulis-luulelist mnemotehnikat treenida.

Haarakem härjal sarvist ja kündkem vagude kaupa, lähemalt kaugemale liikudes: millised on regilaulu hüpoteesi toetavad argumendid? Esmalt pisut kirjandusloolist tausta.

1. Vabavärsi tulek

Mulle meeldib väita, et sõprade Boris Kaburi tõlgitud ja Rein Sepa soovitatud Walt Whitmani kogumiku „Rohulehed” (1962) mõjul läks kirklik meetrilis-riimilise luule austaja Alliksaar üle vabavärsile. Seppa austas Alliksaar teatavasti hardalt, pidades teda oma õpetajaks. Kahtlemata oli ta raamatu käsikirjaga aasta-paar enne selle ilmumist tuttav. Ka Tähtvere üleaedse Uku Masingu eepiliselt vabamad värsid võisid Alliksaart kallutada. Oletan, et see pööre toimuski tal 1961. aasta hakuks, vabavärsi-poleemika palangus, ühises meie-tundes värske rõhuga.

Alliksaar alustas teatavasti Rainer Maria Rilke, Marie Underi ja Betti Alveri stiilis saledate stroofidega. Ning hiljem pöördus ta meetrilise luule poole osaliselt tagasi.¹ Teame hästi ta kuulsaid katrääne: „Ei ole paremaid, halvemaid aegu. / On ainult hetk, milles viibime praegu.”; „Laiub surm nagu lävi / läbi hommikua. / Aga olnu ei hävi, / sest et mälu ei kao.”; „Pukil on sääred, / letil on rinnad. / Põgusad rõõmud. / Jubedad hinnad.” (Alliksaar 1997: 407, 404, 328) Kuid õhk oli vabavärsi rümpilvedest juba paks ja välgud sähvisid. Vanamoelised seda pelgasid, uuemeelsed aga loitsisid.

1961. aasta hakul lahvatas ülikoolis tuline vabavärsiarutelu (vt Ehin 2001; Olesk 2001). 18. aprillil toimus keemiahoone ringauditooriumis avalik koosolek (väidetavalt lektor Harald Peebu vahendusel), kus tsenseerivad kirjandusametnikud, nagu Paul Kuusberg ja Leonid Lentsmann – omaenda kodanlist loomingut (sh kunagist Whitmani-tutvustust) maha salgava Johannes Semperi toel –, püüdsid roiskuvat värsimõõdutust hukka mõista. Ärksamad ja nooremad haritlased, nagu Ain Kaalep, Paul-Eerik Rummo, Andres Ehin, Jaan Kaplinski, Peet Lepik ja Marju Lauristin, proovisid aga vabavärsi kui midagi maailmakirjanduslikult täiesti tavalist kodus-tada. Ka Alliksaar võttis aktiivselt sõna, hõikas kõvasti vahele ja pilkas Semperit, ning kirjutas midagi agaralt paberile. Ta toetas tulihingeliselt loomevabadust ja eitas välist

¹ Vähihaige Alliksaare tagasipöördumist nelikute poole võis hingeliselt ajendada tema käsikirja „Tuul käib tantsimas sarapuusaludes” kollektiivne tõrjumine. Halvustav oli ärapõlgamine Eesti Raamatu poolt, mida dokumenteerib peatoimetaja asetäitja Jaan Toomla tsensorikiri autorile (23. VIII 1965), millega kaasnes Keele ja Kirjanduse toimetaja Hilja Välipõllu pilkav siseretsensioon (31. VII 1965) (EKM EKLA, f 316, m 2:5, lk 3–7). Esitagem paar väljavõtet. Toomla: „Praegusel kujul ei ole käsikiri kirjastamisküps. Toimetus ühineb sm. Välipõllu retsensioonis esitatud kriitikaga Teie kogu käsikirja suhtes ja leiab, et selles leiduvatest avaldamiskõlblikest luuletustest ei piisa eri raamatu jaoks.” (EKM EKLA, f 316, m 2:5, lk 3) Välipõllu: „Ühes teatavas kindlas maneeris kirjutamise kunst on autoril igatahes käes. Paraku ei ole ta vaevaks võtnud maha-tõmbamise kunsti ära õppida. Paljud luuletused on kujunenud sisemise seosega sõnalohedeks, eri pealkirjade all varieeritakse analoogilisi mõttekäike, korratakse, öeldakse jälle ja jälle natuke teisiti ümber, nii et kogumikust jääb monotoonne ja küllaltki ähmane üldmulje. Isegi tõesti vaimukad ja huvitavad mõtted kipuvad ära uppuma tagasihoidmatusse sõnade ja sõnaühendite produtseerimisse. // Loomismetodina pole selline ohjeldamatu sule joosta laskmine oma printsiibilt ei õige ega väär. Aga lugeja poolt küljest vaadates on tulemused käesoleval juhul tükati ängistavad. [...] säärate värsseide ratsionaalse või irratsionaalse tuuma avamiseks jääb keskmine inimhobujõud liiga napiks.” (EKM EKLA, f 316, m 2:5, lk 4) Kirjandusliku omakohtu ekspert lõpetab siiski mõõndusega: „Kõige öeldud halva ja vähese hea kiuste usun, et teatav jagu „alliksaarisme” väärib laiemale avalikkusele tutvustamist ka sel juhul, kui neil pole loota vellerismide populaarsust. Just praegu, kus me üldiselt nii uhked olleme poeesia avarate võimaluste, paljupalgelisuse ja rohkete talentide üle, oleks ilmne ülekohtus teeselda, et seesugust omaette huvitavat isevärklikku oksakest meie luulepuu küljes pole mitte olemaski.” (EKM EKLA, f 316, m 2:5, lk 7)

survet, kuigi teda arvati toona veel eelistavat meetrilisi salme. Seda on maininud mulle nii Ehin kui ka Kaalep, kuid ilmselt toetusid nad aegunud muljele ja muutused Alliksaares juba mõnda aega käärisid.

Alliksaare riimpoemi „Diletandi mõtteid vabavärsist” (1997: 299–301) on ikka toodud näiteks tema varasema hoiaku kohta vormiliselt rangema luule kaitseks:

Nüüd vabavärss on läinud moodi
ja kõikjal kõrgelt lainetab.
Ta altarile ohvriks toodi
see, milles luule luuleks saab.
Kas „vana” värsi välisside
on tõesti kulunud atrapp?
Kuid uudsel veel ei ole pidet,
ta on kui proosa vääretapp.
(Alliksaar 1997: 299)

Teatavasti lõpetab ta selle värsstraktaadi karmi hinnanguga: „Kes kergemeelselt riimid laasis, / see närbub ilupõua all.” Ja ütleb puändiks rõhuga: „täisvormis andma iga väidet / peab suutma tõeline poeet.”

Kuid uus hoovus tõstis ta ruttu tõusvale laineharjale. Saabus otsustav kannapööre – mis oli juba koosoleku ajaks toimunud –, sest välgatas visioon. Lahvatas Alliksaare elektrifitseerit eufooria ja sündis tõeliselt vaba Poeet. Whitmani Koidula-eelsetes ja -aegsetes entusiastlikes pikkvärssides võib ära tunda Krossi, Rummo ja Kaplinski paradigmalse baroki (vt ka Merilai 2022: 47). Alliksaare panuseks uude vabavärsi poetikasse sai musikaalne instrumenteeritus, allitereeritus, paradokseeritus, kalamburiseeritus. Pärast seda võis ta rahumeeli Öpetajaks hakata ja noortele sügavalt silma vaadata.

Väidan, et selle uue kihistuse – seega juba uut, kolmandat järku mudelsüsteemi – idee oli **regivärsi poetiliste arhetüüpide** taaselavdamine, millega Alliksaar asus whitmanlikku vabavärsi õhinal sõerikastama. Tundub, et ta oli valmis voogavaid rohuliblesid niitma asuma alles seejärel, kui tal oli välja pakkuda omaenda suveräänne patent, mille üle uhkust ja vabadust tunda. Enda rikkalikult instrumenteeritud vabavärsi kohta ei tekkinud tal enam kahtlust, kas see on proosast piisavalt erinev ja tasemelt samaväärne meetrilise riimluulega. Aga just sellist nõudlikkust oli ta väljendanud oma kriitilises kirjas toimetaja Leida Tigasele 1958. aastal: „Avaldada saab vabavärsis igasugust mõtet võrdselt täisvärsiga, kuid luule peab millegi poolest erineva proosast ja see ei ole enam ainult vormiküsimus” (Artur Alliksaar mälestustes 2007: 60; Alliksaare allajoonimised). Selle kõrvale asetas ta veendumuse, et lõppriim, siseriim ja algriiim on kõik võrdselt riimid, mida ei maksa omavahel vastandada: „Rahvaluulel, sealhulgas ka eesti vanemal, on riim. Siseriimide järjekindlusetu, alliteratsiooni ja assonantsita pole see luule üldse mõeldavgi.” (Artur Alliksaar mälestustes 2007: 60; vt ka Lotman jt 2023: 976) Kirjast tuleb välja poeedi suur austus rahvalaulu poeetika vastu, samuti ta peatse meetodi kirjeldus. Siit on vaid sammuke edasi järelduseni, et ilma alliteratiivsete arhetüüpideta ei tundu vabavärss Alliksaare

silmis ahvatlev. Ja nõnda ta kandiski muistse kõlapildi üle vabavärsi poetikasse: lisas sellele pillavad alliteratsioonid, assonantsid, siseriimid ja parallelismid.

Dokumenteeritud tunnistuse vabavärsis katsetamisest leiab Alliksaare teisest säilinud kirjast Friedebert Tuglasele 28. mail 1960. Uskudes Tuglase käsikirjafondi mappi (EKM EKLA, f 245, m 8:6), oli ümbrikus kaasas armunu „õnneuimast” pakatav seitsmeleheline poeem „Hääled” (170 rida, vt Alliksaar 1997: 74–78). Hilisemate täisjõus manifestatsioonide kõrval tundub see ülemlaul pisut naiivne ja kobav, mille instrumenteeritus ei ole läbiv, vaid pisteline, mistõttu kuulub see selgelt otsivasse algusesse. Ometi oli autoril juba kogunenud enesekindlust, et ta täidis ühe parema näidise saata kriitiliste prillide alla.

Alliksaar pihib „Lugupeetud meistrile”, enne kui palub „proteksiooni” võimalike tõlketellimuste leidmisel (saksa, vene, inglise ja mõnevõrra soome keelest), kuidas ta on hakanud viimasel ajal uurima ja katsetama **vabavärssi**, mille otsivat laadi ta ühtlasi vanameistrile tutvustab:

Olen viimasel ajal eksperimenteerinud mitmesuguste suuremate ja väiksemate võetega vabavärsi idee- ja vormivahekordade analüüsi ja täpsustamise huvides. Oleks praegu veel liiga vara katsuda konstateerida, kas need üritused on kandnud loodetud vilja või mitte. Ühe tihedalt ja tõsiselt täis kirjutatud lehekülje on nad mu isiklikule loominguelsele elule siiski kahtlemata lisanud. Olen väga õnnelik, kui käesolev töö Teile pisutki meeldib, ja kui mitte, loen ma ühe oma põhilisist kohusist selle läbi ometigi täidetuks. (EKM EKLA, f 245, m 8:6, lk 3/6; f 316, m 1:16, lk 1)

Vana esteedi mõõduka, ometi soosiva hinnanguga („Lp. sm. Alliksaarele”, 22. VI 1960) võib tõepoolest nõustuda:

Igatahes meeldib mulle Teie teos kõige ta sisemise pinge ja pinevusega. On tegemist poeesiaga selle paremas mõttes. Muidugi jääb mulle paljugi tumedaks, sest sellise lüürika lõpuni mõistmiseks peaks lugeja olema varustatud samasuguste elamuslike kogemustega kui autorgi. Kuid seda ei saa kunagi eeldada. Ja „lõpuni mõista” – kas see ongi ühe kirjandusliku teose puhul võimalik? Hea, kui aimamisigi taipame, mis teises inimeses peitub.

Soovin Teile Teie edaspidiseiks katseiks parimat kordaminekut. Tihendage oma mõttekäikusid ja püüdke leida objektiivsemalt tajutavat sõnastust. Sellised soovitusel teisele autorile ei maksa ju palju. Kuid käesoleval korral on nad väljendatud vähemalt kõige huvi ja sümpaatiaga. (EKM EKLA, f 316, m 3:15, lk 1–2)

Tuglase soovitus oli asjakohane: mõttelt ja poetikalt tihkemaks ning tundelt intensiivsemaks Alliksaare järgnevad tekstid aina lähevadki.

Olulise tunnistuse vabavärsi lävelt leiab ka kahest kirjast Rein Sepale 1961. aasta hakul (Artur Alliksaar mälestustes 2007: 61–65).² Neis ütleb Alliksaar välja oma

² Kuigi Henn-Kaarel Hellati koostatud raamat annab kirja daatumiks 1960, on tegu eksitusega. Alliksaar vabandab Sepa ees pikema pausi pärast nende suhtluses, sest tema „tagasi- ja kõrvalehoidlik pere” sai hakkama „niisuguse nimetamisvääre naljaga”, et sai „näarikuu kahekümnenda-

käsiloleva programmi põhiidee: teha vabavärsist allitereeriv luule, nagu oli regivärss. Kusjuures mõne esimese katse kavatses ta kohe tõlkida vene keelde, avaldamiseks Moskvast, et veenda sedakaudu siinseid kohalikke tõrjujaid. Eeskujuks oli Loomingu Raamatukogu strateegia: see, mis on Venemaal avaldatud, saab ka Eestis legaalseks.

Niisiis – Alliksaar oli avanud kaardid ja hakkas masti mängima:

Vabavärss, mille suhtelises suurepärasuses ma nii pika aja ja pingsa tunnetamisprotsessi põhjal veenduda suutsin, on nüüd paari poeesia-*pithecanthropus*'e ja tõlgendustroglodüüdi ramedate rünnakute tagajärjel muutunud ajutiselt peaaegu põlualuseks meie väikeses ja visalt vaimset virilust ületada püüdvast vabariigis. Ometi on minu arvates päevast selgem, et ei **paarialikud paroodiad** ega **eluvõõrad eleegiad** saa **muuta maailma** ja ta arengu sihikindlat nägu, mis „sülitab sinna, kus on leige ja libe” ja kindlustab kunstile ta tervise, ilu imepärasuse. Mul muuseas on praegu kavatsusel proovida maha saada **ühe või kahe venekeelse allitereeriva vabavärsiga** ja saata need otse keskajakirjandusse, kusjuures olen arvesse võtnud paratamatuid loomuerinevusi allitereerimise võimaluste vahel eesti ja vene keeles. Ka Kaalep arvas, et see üritus pole päris perspektiivitu. (Artur Alliksaar mälestustes 2007: 62–63; minu rõhutused – A. M.)

On ilmne, et **1961. aasta hakuks oli vabavärsist saanud Alliksaare teotahteline veendumus.**

Rebekka, Maria-Kristiina ja Mihhail Lotman (2023: 969) mainivad Alliksaare kommet saata erakirjadeski meetrilis-riimilisi pöördumisi (näiteks kiri Kaalepile 20. mail 1960). Lõppriimiliste värsste kõrvale oli tal hakanud kirjavahetusse sugenema kuhjuvaid algriimilisi kordusfigure, milline harjumus kandus hiljem sujuvalt üle vabavärssi.

Kirjades sõber Eino Lainvoole (1954–1958; Artur Alliksaar mälestustes 2007: 7–60), kellele ta pani kaasa oma riimluuletusi, ei kohta veel silmatorkavat orkestreerimist, kuigi esineb peenemat leksikat, aga üht-teist programmiselt alliteratiivset sugenes varakult juba sinnagi, metafoorikast ja sõnamängudest kõnelemata. Nii pöördus ta 24. juulil 1954 sõbra poole pidulik-melanhoolse tihkelt algriimitud ter- vitusega:

mal kuupäeval” „ühe ülihuvitava ühiku” ehk pisikese Jürgeni võrra rikkamaks. Sündmuse tähistamiseks saatis joovastuses isa postkontorist õnnitlustelegrammi John Fitzgerald Kennedyle, kes vannutati samal päeval USA presidendiks: „pidasin enda pühaks ja paratamatuks kohustuseks teda paari põgusa sõnaga tervitada, milline teguviis Tartu pööbli peenemad ja jämedamad otsad kuumalt ja kirglikult kohisema pani. Väga võimalik, et mu depeš ei jõudnudki kaugemale Side- ministeriumi või siis tsensori kantselei paljusisaldavast paberikorvist.” (Artur Alliksaar mälestustes 2007: 61; pandagu tähele kirja alliteratiivset kujundlikkust.) Kuna poeg sündis 20. jaanuaril, võib viivitusega saadetud kirja ajaks eeldada varakevadet 1961, veebruari-märtsi, mõõdetud aega enne järgmist kirja 10. aprillil 1961.

Armas sõber,

võta vastu paaris lihtsas sõnas mu tänu ja tervitus kaugest kalgest võõramaa suvest.

Parajasti on kehtestunud hingelevuse ja vaimu fantaasia vaikuseajad ja mõtted heidavad puhkepausi välteks ült oma kireva pidurüü. Veel on mul põhjust loota järjekordseid hinge läitumisi ja elamuste kordumisi vastsetes variatsioonides, õnne taastundmist ja eluiha tärkamist viletsuse halla alt. (Artur Alliksaar mälestustes 2007: 12)

Värske idee – epistolaarse proosakõne instrumenteerimine – viib peatse läbi-murdeni ka tema luuleloomingu, kuna ei seisa enam kaugel võtte vabavärsilisest vastest. Nimetagem seda uut ülesleidust Whitmani orkestreerimiseks (nagu Tootsil oli Toominga koorimine).

Tuglasele 1957. aasta 15. jaanuaril ja 17. juulil Vologdast Komsomolskaja tänavalt saadetud esimestes kirjades, millele olid ilmselt lisatud nii riimilises distihhoonides pühendusluuletus „Friedebert Tuglasele” (Alliksaar 1997: 62) kui ka neljaosaline tsükkel „Sententse kahesusest (Nefas)” (Alliksaar 1997: 10) (EKM EKLA, f 245, m 8:6), ei leidu veel epistolaarset alliteratiivset kumulatsiooni. Kuid 1960. aasta kevadlähitusse Tartust Puiestee tänavalt, millega kaasnes vabavärssood, sugenes kõrvuti hulgaliselt väljendeid, nagu „üllatavalt ülinaljakalt”, „käärimistest, otsingutest ja katsetustest”, „kurbkuulsate ja kurikummaliste”, „kõige arglikumatki aktseptsiooni ja kõige tinglikumatki tunnustust” (EKM EKLA, f 245, m 8:6, lk 3/6).

Ka eespool viidatud esimeses kirjas semu Sepale Läänemaal Ristil (1961; Artur Alliksaar mälestustes 2007: 61–63) leidub kobarates kujundkõnelisi fraase, mis aina pakitsevad värsskõneks iseseisvuma: „Kõige kõrgemal määral”, „austamist ja armastamist”, „Anna armulikult andeks, et olen mõnevõrra minust ja mõnevõrra muust sõltuvail põhjusil veidi liiga kaua viivitanud vastamisega”, „paarile pidulikule ja piltlikule petitsioonile”, „kas see külg, mida kuu meie eest varjab, on ta nägu või tagumik”, „looduse loomulikud ja lopsakad eluvormid”, „väga varjulisi väljapääsuteid”, „nõmeduse nõrkusist”, „lootuste ja loobumuste”, „Mõtlemisel on alati mõtet”, „Olgugi juhused juhmid ja seaduspärasused segased”, „isu luua ja laulda ja lennata”, „pajata mõne toeka ja moeka sõnaga enda ja oma pere tunnetest, taotlustest ja tuleviku-plaanidest”.

Tasapisi tugevnes niisis uus harjumus, mis mõjutas uut luulelaadi – ja vastupidi. Seega näib Alliksaare vabavärss olevat kahesuunaline: ühelt poolt meetrikast vabanev värss, vastavalt ajastu moeröögatusele; teiselt poolt proosatekstist lahti laskev ning seotud kõnele lähenev liikumine, nagu see nähtub kirjadest. Sedasama vastandlikku kahetisust võib täheldada tänapäeva vabavärsi olemuses: ühelt poolt vana hea meetrikast vabanenud värss, teisalt näiliselt uuem proosast luule poole eemalduv värss. Ses mõttes on vabavärss terminina kahetähenduslik, osutades kahele suurele alazanrile, millel on vastandlikud vektorid. Vahest õnnestub seda erinevat tüpoloogiat formaalselt kirjeldada Jaak Põldmäe (2002: 141–142) välmitud *lausuri* mõistet avardades: ühelt poolt nihkumine rõhulisest värsisüsteemist süntagmalisse vabasüsteemi, teiselt poolt nihkumine proosasüsteemist süntagmaliselt korrastatunasse vabasüsteemi.

Et ajadeiksis oleks selgem, lisagem katke järgmisest, 10. aprilli 1961 kirjast Sepale, millest võib oletada, et Alliksaar viitabki oma uuele õhinale intrigeerivas vabavärsivormis, mida ta kavatses olupoliitilises võitluses vene keelde tõlkida:

Meil siin Tartuski on kujunemas mitu lootustandvat noort talenti, eriti luule alal. Nende poeetisaatuse traagika aga selles just seisnebki, et nad ei saa küpseda küllalt kiiresti ja normaalses vastavuses oma isiklikele eeldusile. Mis puutub minu enda loomingulisse tegevusse, siis pean ütleva, et kirjutan (ja isegi mitte väga ebaintensiivselt), et mu loomingut loetakse palju ja et ta enamikel juhtudel saab kas äärmiselt kiitvate või siis samavõrd eitavate hinnangute osaliseks. Mõlemad seisukohad on muidugi võrdselt ebaõiged ja liialduslikud. Kavatsen eeloleval suvel, kui vähegi aega ja jõudu jätkub, saata **mõningad oma asjust venekeelseina** Moskvasse, esialgu küll mitte otse mingi ajakirja toimetusse taotlusega neid avaldada, vaid pinda sondeerivalt Vladimir Solouhhovi kuldsetesse kättesse. See on inimene, kellesse ametlikult esinevaist poetidest enim usun nii ta ande tugevuse kui ka kunstialase maitse ja aususe mõttes. (Artur Alliksaar mälestustes 2007: 64; minu rõhutus – A. M.)

Luuletaja venekeelsetest allitereerivatest vabavärssidest ei saanud vist suurt asja. Aga siin me nüüd oleme, Alliksaare-järgses varasemast palju rikkamas emakeelevaistus.

Alliksaare vabavärsslohede puhul tuleb muidugi mõelda **barokse esteetika** peale. Tema rafineeritud **leksika**, pillav **orkestratsioon**, fantastilised **troobid** katakreetilistest oksüümoronidest laiendatud metafoorideni, lennukad **figuurid** – korduste padrikud, kroonilised kontrastid, antiteetilised paradoksid, koomilised kalambuudid, haruldased kiasmid, retoorilised afektid –, vahavad lausete-lõikude valingud ehk **tiraadid** ning **graafiline** laiutamine ei jäta kahtlustki, et rokokooesse suubunud stiil puutub vägagi asjasse.

Esiialgu Alliksaar graafikaga eriti ei mängi, v.a ehk pealkirjades, ja esimesed vabavärstekstid on ühtlane liigendamata heinamaa. Näiteks luuletused „Väikene lüroessee, mida kirjutama ajendas Galina Serebrjakova elu“, „Laul lauludest“, „Fragment laukõnest totruse juubelidineel, mis korraldati siis, kui selgus, et peiesid pidada on veel vara“, „Staatilis-ekstaatilis-pragmaatilis korrelaate, mis annavad mõnedest asjadest ülevaate“, „Olla nõudlikum kui nõutakse. Olla meeldivam kui meeldiks. Kui järele anda, siis nii, et kõie teises otsas kõlkuv kuju kukuks pikali ehk Kui kohtad kohtlasi, ära sellepärast kohe kohku“, kiasmikataloog „Alternatiive“ ja kakofoonilise alliteratsiooni leksikon „Traakia maagia“. Siis aga kukub ta taandridadega jõnksutama ja treppe laduma nagu ekspressionistlik-futuristlikus graafikas. Eks märke liikuvamast kirjapildist kanna juba Tuglasele saadetud armastuspoeem „Hääled“. Tartu *alma mater*’i varajas humanistlikus luules, mis on kirjutatud ladina jt keeltes, kohtab samuti selletaolist barokset kirjapilti. Hakkab ilmnema võimalike maailmade ja maailmapiltide pillerkaar, fantaasiafestival, kus „[k]õigest vastutusrikkam on mäng“ (Alliksaar 1997: 329).

Alliksaare vahavas vabavärsis ühinevad seega orgaaniliselt kaks näiliselt vastandlikku kõrgesteetikat: ürgselt ületamatu regivärss ja uusaegne rafineeritud baroki-

ning fuugakultuur – alfa ja oomega. Üle aegade Assamalla, nagu kirjutas Betti Alver (kes oma eraelus Alliksaare küll ukšelävelt tagasi tõrjus; aga Tuglas, seevastu, läkitas talle siiski sooja pühendusega kõite).

2. Regivärsi tulek

Keskendun sedapuhku emakeele ürgsusele ja jätan varuks hüpped modernismi poole. Võib tähele panna, et Alliksaare vabavärsis elavnevad mitmed **regivärsi** arhi-tekstuaalsed omadused. **Alliteratiivsete arhetüüpide** all pean silmas eesti ürgluulele omaseid kõlalisi ja nendega seotud süntaktilis-semantilisi tunnuseid, muu hulgas **algriihilisust** kitsamas mõttes ehk alliteratsiooni ja assonantsi. Võtan vaatluse alla mõne olulise regivärsi poeetika joone.

2.1. Rõhuline vältetrohheus

Vabavärs ja regivärs on loomulikult vastandid, mis ometi ei välista varjatud ühisosi. Eesti keel on loomult trohheilne ja vabavärsivaip, mis muidugi kohati kolmesilbiliselt daktüloidne, ei vaja sonetipärast jambilist eeltakti, mida Alliksaarel oli varem triiki. Huvitav on siiski tõdeda, et alliksaareliku väljenduse ülevamas stiilis paistab silma (pea)rõhuliste **pikkade silpide** kuhjumine. Digilingvistikas võiks teha statistikat, mil määral on kvantiteedi kumulatsioon Alliksaare vabavärsis kõrgem tavakeele keskmisest.

Hando Runneli veskimehe-laulu esimese salmi analüütilisel skeemil juhtisin tähelepanu nähtusele, kuidas eriti alliteratiivsetesse värsitõusudes koguneb pea- ja tunderõhulisi pikki silpe (vt Merilai jt 2003: 36): „**Üks ves(k)ki seisab ve(t)te pääl / kuid ves(k)ki tööd ei teh(t)ta sääl**” (Runnel 1978: 75). Poeetikaõpiku näite kõrval osutas Aare Pilv (2022) sellelesamale ilmumile Paul-Eerik Rummo luules: „**Jälle al(I)gan mõtlema(t)ta muust / en(n)näe õuna kin(n)ni hoidmas puust**”; „**Ol(I)la maastik, ol(I)la maastik suuremeelne**.” (Rummo 1985: 182, 98)

Eesti keele arhetüüp näib selline, et kui sisu muutub tunderõhuliseks ja tähenduslikult eksistentsiaalseks, siis aktualiseeruvad selle kõik omadused: sisuliselt ja vormiliselt rasket rõhku hakkab toetama pikk välde. Kogu suprasegmentaalsus mängib kaasa, raskem rõhk ja pikem välde üheskoos, mitte ainult üksiti esimene – täielikkuse vajadus, keele totaalsus.

Regivärsist tuttava trohheilise põhja küsimus on selles mõttes huvitav, et kuigi neljajalaline raam ei piira vabavärssi, näikse – oletamisi – alliteratiivse pearõhulise pika silbi trohheus olevat alliksaarelikus vabavärsis ülekaalus võrreldes loomuliku keelega. Eriline tihendus ilmneb „**Traakia maagias**”. Tähistan alljärgnevas tsitaadis poolpaksu kirjaga pikad rasked silbid, allajoonimisega daktüloidsed kolmsilbid (mis võivad ka anapestiliselt ilmuda), kursiiviga keskpikad silbid.

**Ruuge ruutjuur. Puutesuude. Suuli tuulis. Nuummuul.
Suur puur. Luudetud huuled. Tuur kuul. Muundsuund.**

Kuuldud uudis. Tuumaruum. Kuunar muulil. Tuubid luubis.
Nuuska suusad. Kuumav tuuslar. Mis on nuubia luule? Puuduv suudlus.

Vihane vihin. Tihaste liha. Tihkuv kihkur tihkab ihata. Pihkunihkur.
Vihtlev sihtur. Rihva kihvad. Rihmavihm. Pihkvas lihvitud pihlakad.
Pihalihased. Kihupihustus. Sihilik pihtimine. Kihistuskihid.
Nihilist nihvil. Tihumeeter krihvleid. Kõik ihtüosaurused on ihnurid.

Lihtne kihnlane.
 (Alliksaar 1997: 98)

See tekst on kakofoonilise kõlakujundlikkuse kena näide, mis seostub schönbergliku atonaalse konsonantsiga.

Kuna vabavärsis ei ole kaheksasilbiku piire, siis ei teki (silbiliselt fikseeritud ja kvantiteeti kaasavast põhjapoolsest) regivärsist tuttavat skandeerivat rõhunihust. Selle nähtuse taaselavnemist pakuvad see-eest mõned „LE(E)-gen-DAARsed” räpparid, nagu Toe Tag, kes oma meetrilistes tekstides kohati mõnuga rõhku libistavad: „ME pap-PI ei SAA-gi, PO-le MÕ(T)-tet kar-TA(A)-gi... a KAS on va-JA(A)-gi.”³ Ka nemad taaselustavad regilaulu formaalset arhitektuaalsust. Lisanna Lajal (2023) analüüsis seda oma bakalaureusetöös: kallak on nähtav, kuigi mitte üleküllane. Nende pikavärsilistes tekstides, mille ilme on sageli alliksaarelik-whitmanlik, elavnevad vahel parallelistikud jadad, salmide hajudes nagu regivärsis muiste. Alliteratsioone puistavad eesti hiphopparid küll haruharva – küllap see saadaks nende meelest liialt moest läinud signaale. Samas ürgab Aliis Aalmann alliksaarelikku regialgriimilisust taas trendiks tõsta eesti uuemas luules (vt Merilai 2024).

2.2. Siseriim ja algriiim

Räpparitel on Alliksaarega ühine kohatine **siseriimide** tarvitus (näiteks Toe Tagi „Legendaarses” *saagi : kartagi : vajagi*; Nublu „Mina ka”: „Tore õhtu, klubis pole õhku”⁴). Alliksaare alg- ja siseriimilisust on vahel raske eristada, kuna näited täidavad sageli mõlemat funktsiooni. Ja üks ole **lõppriimid** samamoodi **algriidid**. Lõppriimilisus on uuema rahvalaulu arhetüüp ning ka see kihistus elab Alliksaare vabavärsis edasi. Näidakem tema erilaadi riimide põime tema luuletusega „Armastuse teed on voolavad kui veed”:

Laitmatuid armulaule pole palju.
Tuul on alati kole valju.
Tuul on tungiv.
Tuul on sundiv.
Leppige sellega, mida leidub.

³ Vt Toe Tag, „Legendaarne” (<https://www.youtube.com/watch?v=klsqFRvXFFs>).

⁴ Vt Nublu, „Mina ka” (<https://www.youtube.com/watch?v=MGF3kdAIRtQ>).

[---]

Tuul on kisendav.Tuul on kurat teab mida sisendav.Tuul on tugev ja kõikjale pugev.Mis see loeb, et ta su silmade salakirja loeb.Minule ei ütle ta midagi.Mitte ainsat ridagi.Mina pean piirduma oletustega.Pean neisse siirduma koletustega.Pean õnne manguma.Pean kõnne hanguma.Selmet tohtida tegusid sooritada,tuleb mul tundeid ja mõtteid looritada.Tule kärmesti keset järve,muutugem oleseteks, kel pole närve.

(Alliksaar 1997: 250–251)

Algriim on keele poetilise funktsiooni musternäide Roman Jakobsoni teooria võtmes. Keeles on kaks peamist enesele osutust: metakeeleline ja poeetiline. Esimese puhul tekitab sekvents ehk süntaktiline jada võrduse, kuid teise puhul tekitab võrdus sekventsi (vt Jakobson 2012 [1960]: 1741–1742).

Esmalt, metakeeleline enesele osutav funktsioon tekitab võrdusi, nagu $A=B$ ehk $A=A$. See iseloomustab defineerimist, kus ühe mõiste või sõnaga seletatakse teise tähendust. Näiteks, et *tuul on ülemeelik sitikas*: $A=B \rightarrow A=A$ (tuul on sitikas ja seega on sitikas tuul ja seega on tuul tuul). See on seesmine ka metafoorile, milles saavad kokku kaks mõistevälja nende ühisosa kaudu (vt Merilai jt 2003: 41, 44–46). Viimast Jakobson ei märganud, nagu sedagi, et metafoori ürgpõhi on loogiliselt metonüümia, kuna ka see kasutab alamhulgana ilmnevat ühisosa ideed, mis sest et vaid ühe ja mitte kahe mõistevälja piires. Kuid sügavamas mõttes on sünekdohhiline *pars pro toto* ja *totum pro parte* põhimõtte aluseks ka metafoorile. Need mõlemad põhitroobid on sama nähtuse eri juhtumid.

Teisalt, näiteks alliteratsioon kui kõlakujund ilmestab formaalset poetilist enesele osutavat funktsiooni, mille valemi võiks nõnda üles kirjutada: $= \rightarrow A_1+A_2+A_3...A_n$. See tähendab, et võrdus ehk ekvivalentsiprintsiip ($=$) on alus ja eeldus, millest lähtuvalt hakatakse tuletama (\rightarrow) „teoreeme” ehk sarnase formaalse koosseisuga jadasid ($A_1+A_2+A_3...A_n$). Need keeleliselt vormilt sarnased väljendid hakkavad sisendama ka semantilist lähedust, mida neil tavakeeles üldjuhul ei ole. Tuuakse kokku kõlalt sarnased väljendid, kuid igaüks neist osutab eraldi objektile, mida märgivad indeksid. Nii juhtub „Traakia maagias”, kus kakofooniline häälikusarnasus seob kõige kummalisemad tähendused, mis tekitab mulje, et need peavadki ühte kuuluma. Alliksaare luuletusi analüüsid on näha, et see ei juhtu ainult sõnade, vaid ka fraaside ja koguni kõrvutatud lausete kui tervikute tasandil. Sageli absurdsed kooslused omandavad tähendusliku ühiselu, kuna neid seob lingvistiline vormisarnasus. Ka Juri Lotman (1991) õpetas, et luules tõusevad formaalsed keelelemendid semantilisele

tasandile. Luule sõnum on suurem kui selle alaosade summa: rakendub terviku ühtsuse printsiip, mis liidab eraldi olevad osad ja loob neile hõlmava ühisosa. Seega mitte ainult $1+1+1=3$, vaid lisandub ka uus, ületava ja sarnastava ühisosa tasand kui neljas aspekt. A indekseeritud variandid toovad ilmsiks neid siduva invariandi, suurema mustri: ühtpidi sisuline diferents ja teistpidi vormiline identsus. See kehtib kõigi poeetiliste võtete kohta: ekvivalentsi eeldus koondab paradigmalisi sarnasusi ja projitseerib tulemuse süntaksisse – värssidesse, mis lisaks sisule ilmutavad keelelist kokkukuuluvust ehk vormiühtsust kui sisulist eesmärki.

2.3. Parallelism

Alliksaare vabavärsi ilmne regivärsiline tunnus on selle ulatuslik, massiivne **mõtte-riimilisus**. Tihti on ta parallelismid tundeliselt tõusvad ehk **gradatiivsed** (vahel harva ka langevad **antikliimaksid**), sest tema parallelistlikud ahelvärsid on pigem analoogiast tõukuvad edasiarendused kui kohal tammuvad korrutatavad sünonüümijadad.

Kuid Alliksaar ei pea piiri: traditsioonilise kahe-, kolme- või neljarealise parallelismi kõrval võib ta mõtteriime palju ulatuslikumalt välja joonistada.⁵

Õhtute mägikollane tolm.

Õhtute kadukollane tolm.

Õhtute heledalt elukollane tolm.

Eelõhtute ägenev tolm.

Teostumisõhtute sädelev tolm.

Järelõhtute värelev tolm.

Jumekalt kumendav tolm teeb õhtute sumeda nukruse

talumatult kindlaks ja kauniks.

(Alliksaar 1997: 369)

Selles tekstis võimendub keele paradigmalsus loolisuse vastandina sedavõrd, et lüürilisest süžeesest või lüroepilisest narratiivsusest selle tavatähenduses rääkida ei saa, kuna kompositsiooni põhimõte on pigem assotsiatsioonide juhujärgnevus. Selles on siiski suur erinevus jutustava rahvalaulu või loolise kunstluulega võrreldes. Artiklis „Kaplinski joon ja Rummo sädemed” (Merilai 2022: 47) puudutasin seda vabavärsilikku nihet sünteetilisest luulest analüütilise kataloogiluule ehk paradigmaluule suunas. Kaplinskiliku läbiva valge joone ehk jutustava künnivao mudeli kõrval tekkis rummolik vihma ehk looreha mudel. Rummo mitmuslikuks pihustunud narratiiviga teksti juurest liigub aga alliksaarelik struktuur edasi, kus ridade või lõikude analüütiline iseseisvus võimendub. Paradoksaalselt on see Juhan Liivi kõige liigse lahutamise põhimõte vastandina liitmisele (mille avastas Tanar Kirs (2015)),

⁵ Soovitan kuulata Viuu Härmi ettekandes pikemat poeemi „Õhtute kollane tolm” (164 värssi; Alliksaar 1997: 364–369), mis koosneb tervikuna ühe ja sama kollase õhtu (madiskõivuliku) idee kuhjuvatatest ümberütlustest (https://www.kirmus.ee/sites/default/files/2023-05/alliksaar100_2p_ViuuHarm.mp4).

aga-vaidlustega (vt Merilai 2015). Alliksaar oli rahutu, pulbitsev, „hüsteeriline” hing, kes midagi jaatades kippus seda otsemaid eitama, naljaks pöörama – olgu siis vestluses või luules. Öeldule võib otsemaid järgneda tühistav vastuseade: „Esimese piisa jätame viimaseks” (Alliksaar 1997: 294). Et see oli teadlik hoiak, ilmneb juba tema varases luuletuses „Asüül”, kus ta kuulutab: „Liites vastandlikke mõistepaare / luuakse tõe muinasjutumaa, / ja see ongi ainus pärisaare, / mida mingi võim ei hävita” (Alliksaar 1997: 9).

Kui alliteratsioon loob kõlalise ühtsuse kaudu uut semantikat, kus sisult kaugel materjal hakkab foneetika toel tähenduslikult kokku kuuluma, siis **eitus**, vastupidi, lõhub algpositsioone, kuid tekitab selle kaudu samuti uusi tähenduslikke seoseid ja dialoogi. Alliksaare **antifraase**, **antiteese**, **katakreetilisi ebakõlasid** ei jõua üles lugeda: „Tõe enese tarvis aga võrdub iga mõiste oma vastandiga: / kepp koeraga, / allaheitmine pealtpildumisega, / äraütlemine järelerut(t)amisega / ja tubli suutäis sihvakaid sõnu mõttega, mida oleks / võimatu väljendada. [---] „Vähivägi, edasi, uutele võitudele!” („Olematus võiks ju ka olemata olla”; Alliksaar 1997: 87–88); „Vägistatu tõuseb võikalt irvitavalt voodilt / ja leiab, et ei olnud vigagi. / Siis teatab ta, et tegi nalja.” („Realistlik sügismüsteerium”; Alliksaar 1997: 125); „Etteheitid tõukame tagasi. / Tagamõtted lükkame edasi.” („Kiigelaul”; Alliksaar 1997: 230)

Tihti tihenevad need sürrealistlikeks **oksüümoronideks**, kuigi metoodiliseks sürrealistikks ei maksa Alliksaart pidada – teatav kallak lihtsalt kaasneb ses absurdimõnus: „Tammuge, tammuge, tõttajad!” (Alliksaar 1997: 140); „eeljalooline automootor” (Alliksaar 1997: 133); „totruse juubelidinee” (Alliksaar 1997: 89); „Magage avasilmi” (Alliksaar 1997: 118).

Eri alustelt moodustatud **kalambuure** on Alliksaarel sadu. Sõnamängud on samuti üks eitava jaatamise vorme: uljas hüppamine lähtepositsioonidest uutesse tähendusväljadesse. Eriti pidulikud on need mitmemõtteliste, enesele vasturääkivate **paradoksidena**: „Iga maja ei ole majakas, / iga kaja ei ole kajakas” (Alliksaar 1997: 111). Sageli kaasneb kalambuuride lähedakõlalise **paronomaasiaga neologistlik** semantika ehk enneolematu keeleloome: majakas kui majasarnane ja kajakas kui kajalaadne.

Tähelepanдав on ka **metafoori metaleptiline** tühistamine ehk vanalt kohalt ära nihutamine, samuti selle **laiendav** edasiarendamine, mis tühistab mугanenud kujundliku tähenduse ja värskendab seda uue tähendusega: „Pärdikutopis viskab hundiratast. / Hunt on vihast hull, kuigi ratas jääb alles”; „Sinu näol leian koha maailmas. / Leiaksin ehk õlal ka...” („Kata-stroofe”; Alliksaar 1997: 361, 363); „Damoklese mõök kukub linnapäälilikule pähe. / Selgub, et see on papist. / Tuntakse nii suurt kergendust, et kogu linn tõuseb õhku / ja kaob lainetades laotusse.” („Realistlik sügismüsteerium”; Alliksaar 1997: 126)

2.6. Muud kujundlikud võtted

Nii nagu regivärsis, on Alliksaare luules eeldatud kõik muud kõla-, sõna- ja lausekujundid. Kujundlikud võtted on luulele *sine qua non*, mis muidugi ei tähenda, et nende esinemine rahvaluules oleks päikesepillaja vabavärsile alust rajav, mida võib siiski väita alliteratsiooni ja parallelismi kohta.

Alliksaare hüpertroofiline **hüperboolsus** on samuti äratuntavalt rahvaluulepärane, selle erinevusega, et kui regivärsis aeti kokku terve kihelkond, siis Alliksaar kipub vallutama universumi. Nii et marksismiga seob teda võltsoptimistlik progressiidee: „Seltsimehed, see on suur au, et universumi eluelaan / suvatses teie pulstunud paruka-aluse lülitada oma / väsimatusse vooluvõrku. [---] Tundke maailmaruumi raksuvat raskust oma ajurakkudes” („Olematus võiks ju ka olemata olla”; Alliksaar 1997: 88); „Kes joob korralikus koguses kohvi, ei maga maha järgmist / aastamiljonit, mis kohe algab” („Kes mängib masti, saab purje pealekauba”; Alliksaar 1997: 129).⁶

Muidugi ei õppinud ta oma **ironiat** ja **sarkasmi** otse rahvaluulest, kuigi tema mõtlemine ja ütlemine on esivanematelt päritud. Samal ajal ei ole ta tavakeelefooni ületavalt **onomatopoeetiline**, küll aga tugevalt koomiline **isikustaja** ja afektiivne **retooriline küsija** ning **hüüataja**: „Ei kippu ega kõppu... / Ahaa, kipp siiski on!”; „Skalbid saluteerivad. / Küll nad on albid! / Torsod torisevad”; „Iga fallos, ka kõige väiksem, teab, et tas on algus ja ta / irvitab su türannia tühiste pingutuste üle”; „Miks sa sööstad oiates läbi unede, naeru vulisev oja? / Miks sa kaotad selle, mida sa pole leidnud? / Miks sa otsid seda, mida sa pole kaotanud? / Miks sa ei usu uksi, mida sa pole paotanud? / Miks?!” („Kata-stroofe”; Alliksaar 1997: 361–364)

Tuhandest eri liiki kordusest – tüve, sõna, fraasi, lause tasandil; anafoorid, endofoorid, epifoorid, kõrvutised epitseuksised, annominatsioonid, poliüptoonid, paronomaasiad ja muud ning nende põimud – tuleb teha eraldi võrdlev-lähilugev väitekirj.

2.7. Pööratud paarikud

Eesti rahva pealuusse raiutud katekismuse vaimuga seostuvad teineteist täiendavad lausepaarid, mis moodustavad vahel küsimuse ja vastuse. Nimetan neid **kateheetilisteks** paarikuteks (kuigi nähtus on leeriõpikust ürgsemast ürgsem). Alliksaarel kasvavad need kohati pikemateks jadadeks: peegeldav teine lause vahel jätkab ja täiendab, vahel eitab esimest lauset ehk pöörab polaarsust.

Näide rahvaluulest: „Kes tõi sõasõnumida, / kes kand vaenukeesida? / Harak tõi sõasõnumida, / vares vaakus vaenukeeli.” (Eesti rahvalaulud 1970: 675) Näide katekismusest: „Esimene käsk. / Mina olen Issand, sinu Jumal. Sul ei tohi olla muid jumalaid minu kõrval. / Mis see on? Vastus: / Me peame Jumalat üle kõigi asjade kartma, armastama ja Tema peale lootma.” (Väike katekismus) Võrreldgem neid Alliksaare luuletusega: „Lootused räbalduvad. / Mis sellest – me õmbleme nad kokku südaöö vakkadest / varastatud ulmaniidiga. / Hurm hõreneb. / Mis sellest – ei saa ta kuhugi kaduda me tuskade / tihedast tinakarikast.” („Kuhu küll, kuhu küll, uhh!!!”; Alliksaar 1997: 133)

⁶ Paul-Eerik Rummo (2023) meenutab, et luuletuse „Olematus võiks ju ka olemata olla” pealkiri sai tõstetud Alliksaare postuumse esmakogu (1968) tiitliks Ain Kaalepi soovitusel. Mõte lähtus kurvast tõdemusest, et Alliksaart ei ole enam ja lugejad ei tunne veel teda – nii koormav olematus võiks olemata olla.

Selletaolised paarikud on ka tema kuulsad **kiasmid** (mida leidub nii regivärsis kui ka barokis): „Kas elu on naljakalt tõsine või tõsiselt naljakas?” („Alternatiive”; Alliksaar 1997: 97); „Valehobused maletavad. / Malehobused valetavad. / Kabetajad habetuvad.” („Väheke kohvikutüheldusi ehk Idüllide idud ei kidune”; Alliksaar 1997: 315)

3. Ürgluule

Lõpuks jõuan veelgi sügavama alushüpoteesini, mis vajub regivärsi poeetika võrgust läbi algele alliteratiivsele põhjale. Selleks lätteks on ennemuistne **protorõhuline**, silpide ja rõhkude piiramata arvuga värsisüsteem (vt Korhonen 1994). Seda ürgaegset improvisatoorset vabavärsi esindavad **itku-** ja **joiulaadsed** arhailised vokaalžanrid (vt Rüütel 1998). Sellel mäeajalal kohtub Alliksaare luule oma kõige ürgsema vastega, suurte rütminihete eelse ennemuistse luulelisusega, mis on tema loomingut läbiv poeetiline reliktkiirgus. Itkeja või joiguja häälitseb, kuni on kopsus õhku, tõmbab siis hinge ja hüüab järgmise „rea”⁷. Olles küll tugevalt melanhoolne, itkeb Alliksaar ehk väljendab kurbust harvemini, isegi surmahaigena, sest talle on omane kõikemõistev stoitsism, mis ületab traagika (vt „Sõnad sinule, surm, suurele vaikusele ja iseendale”; Alliksaar 1997: 353–357). Rohkem tuntakse teda ülemeeliku hõiskaja ehk joigujana, kes on purjes inspiratsiooni jõust ja hoost. Seda eriti siis, kui teda haarab ühismeelne Pickwick-klubi moodi entusiastlik meie-eufooria – õnnelik keelemõtte-luule, mõttekeeleluule.

Juhan Liiv (1989: 197) on Eesti Kirjameeste Seltsi rahvaharidustöö mõjul öelnud, et „minu erakond on eesti keel”. Ilmselt on Alliksaar selle partei auliige. Eesti luule ja eesti keel ei ole pärast teda enam needsamad. Kus see erakond tänapäeval asub, kes on selle liikmed ja juhatajad, milline põhjuskiri ning eeskava?

Artikli aluseks on ettekanne konverentsil „Tuleb ingel ja puudutab vett. Artur Alliksaar 100” 14.–15. aprillil 2023 Tartus.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

- f 245, m 8:6. Artur Alliksaare kolm kirja Friedebert Tuglasele 15. I 1957 – 28. V 1960.
- f 316, m 1:16. Artur Alliksaare kiri Friedebert Tuglasele, dat-ta.
- f 316, m 2:5. Eesti Raamatu kirjad Artur Alliksaarele 2. II 1965 – 29. IV 1966.
- f 316, m 3:15. Friedebert Tuglase üks kiri Artur Alliksaarele 22. VI 1960.

⁷ Nõnda kirjeldas mulle kord itku-joiu poeetikat Taisto-Kalevi Raudalainen.

VEEBIVARAD

Härm, Viuu. Artur Alliksaar, „Õhtute kollane tolm” –

https://www.kirmus.ee/sites/default/files/2023-05/alliksaar100_2p_ViuuHarm.mp4

Nublu. Mina ka. – <https://www.youtube.com/watch?v=MGF3kdAIRtQ>

Toe Tag. Legendaarne. – <https://www.youtube.com/watch?v=klsqFRvXFFs>

KIRJANDUS

Alliksaar, Artur 1997. Päikesepillaja. Koost Urmas Tõnisson. Tartu: Ilmamaa.

Artur Alliksaar mälestustes. Koost Henn-Kaarel Hellat, toim Kristina Schmidt. Tartu: Ilmamaa, 2007.

Eesti rahvalaulud. Antoloogia. II kd, 2. vihk. Toim Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, 1970.

Ehin, Andres 2001. Nelikümmend aastat vabavärsivaidlusest. – Looming, nr 9, lk 1398–1401.

Heidegger, Martin 1999. Keel. Tlk Vilja Kiisler. – Akadeemia, nr 4, lk 711–729.

Hennoste, Tiit 2023. Vabastaja Alliksaar. – Tuleb ingel ja puudutab vett. Artur Alliksaar 100. Konverents 14. ja 15. aprillil 2023 Eesti Kirjandusmuuseumis ja Tartu Ülikooli Raamatukogus. Kava ja teesid. Koost Arne Merilai, toim Brita Melts. Tartu: Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetool, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 17.

Jakobson, Roman 2012 [1960]. Lingvistika ja poeetika. Tlk Neeme Lopp, Arne Merilai. – Akadeemia, nr 10, lk 1731–1773.

Kirs, Tanar 2015. Juhan Liivi käsitus luulekunstist. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 16, lk 67–83. <https://doi.org/10.7592/methis.v13i16.12453>

Korhonen, Mikko 1994. The early history of the Kalevala metre. – Songs Beyond the Kalevala. Transformations of Oral Poetry. (Studia Fennica. Folkloristica 2.) Toim Anna-Leena Siikala, Sinikka Vakimo. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 75–87.

Lajal, Lisanna 2023. Eesti rääptekstide ja rahvaluule poeetika võrdlev analüüs. Baka-laureusetöö. Tartu Ülikool, kultuuriteaduste instituut, kirjanduse ja teatriteaduse osakond. <https://dspace.ut.ee/items/a90bba81-d3ed-4141-8663-69804ae7f72a>

Laugaste, Eduard 1975. Eesti regivärsi struktuur, stiil ja kompositsioon. – E. Laugaste, Eesti rahvaluule. Tallinn: Valgus, lk 160–200.

Liiv, Juhan 1989. Sinuga ja sinuta. Koost Aarne Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.

Lotman, Juri 1991. Luule olemus. Tlk Pärt Lias. – J. Lotman, Kultuurisemiootika. Tekst-kirjandus-kultuur. Tallinn: Olion, lk 65–74.

Lotman, Rebekka; Lotman, Maria-Kristiina; Lotman, Mihhail 2023. Häälikuinstrumentatsioon Artur Alliksaare luules. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 969–986. <https://doi.org/10.54013/kk790a2>

Merilai, Arne 2015. Tammsaare *aga-ometi*. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 297–315. <https://doi.org/10.54013/kk690a1>

Merilai, Arne 2022. Kaplinski joon ja Rummo sädemed. Struktuurivõrdlus. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 29, lk 34–51. <https://doi.org/10.7592/methis.v23i29.19029>

Merilai, Arne 2024. Tapeedile kirjutatud. – Sirp 22. III, lk 30.

Merilai, Arne; Saro, Anneli; Annus, Epp 2003. Poeetika. Gümnaasiumiõpik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Olesk, Sirje 2001.** Vabavärsi kolmekrossiooper. – Looming, nr 9, lk 1384–1397.
- Pilv, Aare 2022.** „Ja mu sõnadest saab lalin”. – Ükskord ennepuiste. Paul-Eerik Rummo 80. Konverents Eesti Kirjandusmuuseumis ja Tartu Ülikooli muuseumis. 20. ja 21. jaanuaril 2022. Teesid. Koost Mart Velsker, Marin Laak, toim M. Laak. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 18.
- Põldmäe, Jaak 2002.** Eesti värsiõpetus. Monograafia. 2. tr. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Rummo, Paul-Eerik 1985.** Oo et sädemeid kiljuks mu hing. Valitud luulet 1957–1984. Tallinn: Eesti Raamat.
- Rummo, Paul-Eerik 2023.** „Oo!” – Tuleb ingel ja puudutab vett. Artur Alliksaar 100. Konverents 14. ja 15. aprillil 2023 Eesti Kirjandusmuuseumis ja Tartu Ülikooli Raamatukogus. Kava ja teesid. Koost Arne Merilai, toim Brita Melts. Tartu: Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetool, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 9.
- Runnel, Hando 1978.** Kodu-käija. Tallinn: Eesti Raamat.
- Rüütel, Ingrid 1998.** Varafolkloorsetelt vokaalzhannidelt lauluni. – Mäetagused, nr 8, lk 80–95. <https://doi.org/10.7592/MT1998.08.ing>
- Väike katekismus: 10 käsku.** Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. <https://eelk.ee/katekismus/10-kasku>

Arne Merilai (sünd 1961), PhD, Tartu Ülikooli eesti kirjanduse professor (Ülikooli 16, 51014 Tartu), arne.merilai@ut.ee

Artur Alliksaar's alliterative archetypes

Keywords: poetics, free verse, runic verse, primal poetry, baroque poetry, poetry revival

The article explores the free-verse poetics of Artur Alliksaar (1923–1966), Estonia's foremost poet of language. Alliksaar faced poverty and repression under the Soviet regime, making it challenging to publish his work. A small selection of his poems were published as a book only posthumously. Nonetheless, Alliksaar's influence on the poetry revival of the 1960s and the emerging generation of poets was profound. Estonian poetry and the language itself have been forever altered by his volcanic inspiration.

In the late 1950s, Estonia witnessed a fierce debate over free verse: while the official stance favoured conservative metrical forms, the younger generation championed formal and substantive freedom. Alliksaar initially wrote in elegant metrical forms like sonnets and rhymed quatrains, but by 1960, he too embraced free verse. The article suggests that he drew inspiration from Walt Whitman's prose-like long lines, which he meticulously instrumented and enriched with figurative devices, resulting in an unprecedented, baroque orchestration.

Alliksaar held deep reverence for the poetics of Estonian runic verse and consistently employed alliteration and open parallelism in his compelling associative compositions. His impressive arsenal includes all manners of figurative devices

drawn from folklore and baroque rhetoric: sound devices, tropes, and figures – often used hyperbolically and comically. Unprecedented in Estonian poetry is the flood of linguistic wizardry: diverse repetitions, extended metaphors and metalepses, catachrestic contrasts and systematic antitheses, paradoxical puns, echoes and chiasms, refined vocabulary and *ad hoc* neologisms, rhetorical syntax, and graphic articulation. It could be argued that Alliksaar's volcanic alliterative innovation finds its archetype in the free-verse-like primal structure of proto-accentual chants and lamentations that preceded quantitative runic verse.

Arne Merilai (b. 1961), PhD, University of Tartu, Professor of Estonian Literature (Ülikooli 16, 51014 Tartu), arne.merilai@ut.ee